

De bevrijding van de filosofie uit de beknotting van de universiteit

Rede

uitgesproken ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum als hoogleraar
wijsbegeerte vanwege de humanistische Stichting Socrates

aan de Technische Universiteit te Delft,

op 1 maart 1991

door

dr. W. van Dooren

Ik groet u allen, ik groet u allen zeer!

Het onderwerp van mijn rede sluit aan bij het muziekstuk dat het orkest zo-even speelde, de ouverture 'Ifigeneia in Aulis' van Gluck. In het verhaal wordt Ifigeneia in Aulis aan Artemis ten offer gebracht ten behoeve van het welslagen van de politiek van haar vader Agamemnon; Artemis, die het uitvaren van de Griekse vloot naar Troje belemmerde, neemt het offer aan, zodat de Trojaanse oorlog kan beginnen. Ifigeneia wordt inmiddels op wonderbaarlijke wijze overgebracht naar Tauris, waar ze als priesteres van Artemis de barbaren tracht te humaniseren. Dit verhaal uit de Oudheid kan op velerlei wijze worden uitgelegd en toegepast; voor mij hier en nu is Ifigeneia symbool voor de filosofie, die een prooi is op het altaar van de politiek gemanipuleerde universiteit. Ik hoop, dat ik mag geloven dat zij op zijn minst daarbuiten kan voortleven.

De afgelopen vijftientig jaren hebben een proces laten zien van aanvankelijk protest tegen de gevestigde maatschappij, oplopend tot conflict en uitmondend in aanpassing. De universiteit verkeerde in een crisis, werd op orde gebracht en werd vervolgens beknot en uitgehold; ze liep daarmee in de pas met tal van andere maatschappelijke instituties. In de stroom van commercialisering en efficiencydrift werd ook de universiteit meegesleept. Met de filosofie aan de universiteit is het niet veel anders gegaan. De ondernemingsgeest maakte zich ook hier van iedereen meester. Betekent dit een onvermijdelijk proces waarin de filosofie zich kan en moet aanpassen? Wie hiermee onvrede heeft, zal die er toch mee moeten leren leven tegen beter weten in? Of is de filosofie in eigenlijke zin er zelfs al verdwenen?

Vijftientig jaar geleden stond in mijn Delftse inaugurele rede de functie van 'de' filosofie ter discussie; in veel van de tussenliggende jaren stond in mijn colleges de maatschappijkritiek centraal; vandaag gaat mijn aandacht uit naar de universiteit en naar de rol die de filosofie er nog zal kunnen spelen. Stond in 1966 de vrijheid van de filosofie in algemene, theoretische zin ter discussie, in de volgende jaren ging het om de vrijheid van het maatschappelijke kader en vandaag gaat het om de vrijheid van filosofie en filosoferen binnen (of buiten) de universiteit. Kon in 1983 de mogelijkheid en wenselijkheid van de uitstraling van de universitaire filosofie nog het

thema vormen voor een symposium in Utrecht; dit zou nu ondenkbaar zijn. Nu kan het thema niet anders zijn dan de beperking en de beknotting van de universitaire filosofie: in acht jaar is op dit punt veel ten nadele veranderd.

Vandaag heb ik de behoefte om in een tussenbalans rekenschap af te leggen van vijftwintig jaar filosofische activiteit in Delft. Wie zou menen dat zo'n tijd te lang is, wil ik tegenwerpen dat mijn werk hier marginaal is: noch voor mij noch voor mijn studenten en toehoorders betreft het een hoofdwerkzaamheid, ook al hebben we ons er tot nu toe steeds met veel enthousiasme op geworpen. De algemene filosofische en maatschappelijke situatie wordt hier in het klein weerspiegeld. Rond 1966 zag de filosofische kaart er geheel anders uit dan tegenwoordig: toen leefden we in de nabloei van de existentiële filosofie, in de opkomst van neopositivisme en analytische filosofie en in de herleving van dialectische filosofie. Het maatschappelijk engagement van de filosofie werd steeds groter: velen stortten zich erin en anderen keerden zich er nadrukkelijk van af. Hun confrontatie culmineerde in de 'positivismestrijd' van 1969 en de volgende jaren. In Delft stond in die jaren de maatschappijkritiek inderdaad centraal in colleges en werkgroepen. Er was grote behoefte aan het bestuderen van Marx en marxistische geschriften en van daaruit was de overstap snel gemaakt naar het anarchisme. Heel bijzonder was de werkgroep die hier vele jaren heeft gefunctioneerd en van het anarchisme uitging: verschillende hier nu aanwezigen zullen net als ik de beste herinneringen bewaren aan deze groep, die tot een vriendenkring uitgroeide. Dialectiek en utopie waren ook onderwerpen die zich als vanzelfsprekend aandienen; verder werd onder andere in een aantal collegeries kunst in zijn maatschappelijke functie geanalyseerd. Samen met verschillende studentassistenten konden we ons in werkgroepen intensief met de filosofische problemen bezighouden; weekends in Ockenburg waren jarenlang als introductie een vast programmapunt. We maakten als onderdeel van bepaalde themabehandeling en excursies naar zelfbeherende bedrijven, naar woongroepen, naar instellingen voor kunst. Filosofie was voor ons immers in de eerste plaats maatschappijanalyse en reflectie daarop. In het algemeen kan gesteld worden, dat de belangstelling voor deze vorm van filosofische reflectie in de jaren zeventig zeer sterk leefde onder grote groepen studenten. In de jaren tachtig is over de hele linie de grote terugslag gekomen, die vooral verbonden kan worden met de zoveelste universitaire hervorming, ditmaal onder de vlag van tweefasenstructuur. Misschien raken we nu weer wat over die klap heen. Ik zie met vertrouwen de komende jaren tegemoet.

Velen van degenen die in 1966 aanwezig waren bij mijn inaugurele rede zijn niet meer in leven. Behalve aan mijn ouders, die mij gevormd hebben, denk ik met name aan mijn voorganger op deze leerstoel, Van der Wal, en aan mijn oud-collega Van Praag. Van beiden heb ik veel geleerd, ook al waren ze bijna elkaars tegenpolen. Van der Wal was de erudiete classicus, die zeer scherp rationeel argumenteerde: een vrijdenker, die een objectieve grondslag aan de moraal wist te geven. Van Praag was de organisator van het humanisme in Nederland en daarbuiten, voortdurend in dialoog en discussie met andersdenkenden vanuit zijn praktisch georiënteerd humanisme. Ik vermoed dat zij beiden ondanks hun verschillende oriëntatie vanuit

hun traditionele opstelling toch beter gepast hebben in de universitaire situatie van de jaren zestig dan ik. Het mag u misschien wat anekdotisch in de oren klinken wanneer ik u in het kort die situatie in Delft wil beschrijven, maar ik verzeker u dat deze representatief was en geenszins uitzonderlijk. Als bijzonder hoogleraar werd ik adviserend lid van de academische senaat, het hoogste orgaan van de hogeschool, dat enkele malen per jaar vergaderde. Binnen de eigen afdeling (algemene wetenschappen) functioneerde als hoogste gezag eveneens de vergadering van senaatsleden, verdeeld over de twee onderafdelingen. Wij van wijsbegeerte en maatschappijwetenschappen vergaderden om de twee maanden (met diner) in hotel Des Indes in Den Haag. Deze idyllische situatie werd ruw verstoord door studentenprotesten en eisen van het overig wetenschappelijk personeel om meer zeggenschap. Toen de eerste maal een vertegenwoordiger van de wetenschappelijke staf werd uitgenodigd, werd hij uitdrukkelijk verzocht na het diner te komen: 'je kon immers zo'n man niet op kosten jagen.' De beruchte wet-Veringa wist alles nog net te kanaliseren en een schijn van medezeggenschap in de universiteiten en hogescholen te brengen. Onze etentjes in Des Indes waren voorbij; gekozen afdelingsraden kregen bevoegdheden en gekozen besturen vervingen de senaatsvergaderingen. We hebben hier een sprekend voorbeeld voor ogen hoezeer onze gangbare parlementaire democratie het meest verfijnde onderdrukkingsapparaat is: door iedereen minimaal bij het gezag te betrekken, wordt het gezag gelegitimeerd en is protest onmogelijk geworden. Uw eigen zelfgekozen parlement beslist!

Het is goed ons nu nog eens precies te realiseren wat onze maatschappijkritische principes in de tijd rond 1970 behelsden om ons vervolgens af te vragen wat er van onze idealen van toen in de praktijk terecht is gekomen. Naar de letter is alles wat wij toen voorstonden gerealiseerd, terwijl in feite de oude situatie is teruggekeerd, soms zelfs in verslechterde vorm. Ik wil een viertal fundamentele idealen ten aanzien van de universiteit, gezien in een wijder maatschappelijk kader, bespreken: ze betreffen de zeggenschap, de toegankelijkheid, het inkomen en de maatschappelijke relevantie.

De beweging in de jaren zestig was in de eerste plaats gericht tegen autoriteiten in het onderwijs en in de maatschappij, en streefde naar overzichtelijke, kleinschalige eenheden, waarin de beslissingen gezamenlijk konden worden genomen. 'One man one vote' was de leus: ieder heeft een gelijke stem ongeacht zijn of haar positie. De eenheden zouden zodanig autonoom moeten zijn, dat grotere gehelen hun betekenis zouden verliezen of konden worden opgeheven: de universiteit als overkoepeling kon beter verdwijnen en opgedeeld worden in kleinere autonome instituten. Over onderzoek en onderwijs zouden alle belanghebbenden moeten meebeslissen, zowel over de onderwerpen als over de methode van behandeling. Het radenmodel leek een manier om dit alles te realiseren. O'Neills Summerhill was een lichtend voorbeeld van antiautoritair georganiseerd onderwijs.

De raden zijn er inderdaad gekomen met een zekere vorm van zeggenschap; ze bestaan nog steeds, ook al wordt hun beslissingsbevoegdheid meer en meer uitgehold. De universiteiten zijn autonoom geworden; ze mogen zelf hun

hoogleraren benoemen zonder dat een handtekening van de koningin is vereist; ze mogen zelf hun reorganisaties uitvoeren; als zelfstandige instellingen kunnen ze op de markt met elkaar concurreren. Het lijkt er nu zelfs op, dat niet meer van hogerhand bepaald zal worden hoe de bestuursstructuur van de universiteit er uitziet. De conflicten die er waren tussen de universiteiten en 'Den Haag' zijn nu verplaatst naar de universiteiten zelf: ze worden daar nu binnenskamers uitgevochten. Het gaat zeker te ver om het zelfstandig mogen uitvoeren van opgelegde bezuinigingsoperaties met de bevoegdheden van de joodse raad te vergelijken, zoals wel eens is gedaan, maar de opmerking, die ik eens hoorde, dat bij de reorganisaties de ratten uit de riolen komen, heeft een kern van waarheid. Cynisch kan men zeggen, dat de ware aard van wat collega's zijn, nu boven komt. Wie dit niet zelf heeft ervaren kan zich geen voorstelling maken van de meedogenloze machtsstrijd die overal aan de gang is. Het is duidelijk dat het resultaat waar wij nu mee zitten, zeker niet beter is dan onze uitgangspositie: hoewel er inderdaad enige verlegging van de zeggenschap tot stand is gekomen, zijn in feite, dank zij decentralisaties, ter plekke nog sterkere autoriteiten opgetreden. De studentvertegenwoordigers binnen de diverse bestuursorganen hebben minder invloed dan de studenten van destijds die er buiten stonden. Nu dienen ze tot legitimatie van de beslissingen; bovendien zijn ze zo in de gelegenheid om de voor later benodigde bestuurservaring alvast op te doen.

Het tweede actiepunt in de jaren zestig was de algemene toegankelijkheid van alle onderwijs, in het bijzonder het universitaire onderwijs. Geen financiële barrières; gratis onderwijs voor iedereen op elk niveau. Maak de universiteit open! Acties voor collegegeldverlaging waren een eerste begin. Illich leverde met zijn nieuwe visie op het onderwijs in een omschoolde maatschappij het model; een van zijn voorstellen was om ieder bij de geboorte een recht te geven op het volgen van een aantal jaren onderwijs in welke levensfase dan ook; een knipkaart zou ieder desgewenst op het meest passende moment de kans geven op dit gratis onderwijs met behoud van inkomen. Er zouden netwerken moeten zijn waar iedereen terecht zou kunnen om informatie te geven en te ontvangen op een bepaald terrein; er zouden door iedereen zelf studieroutes kunnen worden uitgestippeld. U hebt een aantal nu bekende kreten gehoord als 'knipkaart' (de vorige onderwijsminister nam, waarschijnlijk onbewust van de achtergrond ervan, de term in de mond), 'open universiteit', 'studieroute', 'netwerk', zodat ook hier de schijn wordt gewekt dat veel, zo niet alles is gerealiseerd. Het collegegeld werd verlaagd, van fl. 350,- naar fl. 200,- (inmiddels trouwens weer verhoogd tot bijna fl. 2000,-). Toegangseisen voor de onderwijsinstellingen zijn verminderd, de doorstroming van het ene naar het andere instituut is bevorderd via de 'harmonisatie'; deeltijdopleidingen voor wie overdag werkt en toch universitair onderwijs wil volgen, zijn opgezet. Er zijn wetenschapswinkels, waar iedereen met zijn vragen terecht kan. De openheid van de universiteiten wordt nog extra gesuggereerd door de meest stuitende advertentiecampagnes, waarin de instellingen tegen elkaar op concurreren met inbegrip van studievakantiedagen op de Waddeneilanden. Pim en Marie die in Delft komen studeren draaien meteen mee aan de top, als ik de advertentie mag geloven.

Wie daarmee zou denken, dat de vroegere eisen voor algemene toegankelijkheid zijn ingewilligd, vergist zich schromelijk. Met instemming wil ik hier de redactie van *De Gids* citeren in een nummer uit 1988, dat grotendeels aan de universiteit is gewijd: 'Het is de tragedie van de democratisering dat alles wat voor velen bereikbaar wordt aan waarde verliest. Tegen de tijd dat studenten in groten getale toestromen (...) wordt het programma uitgedund en de studieduur verkort.'⁽¹⁾ Ik weet niet of ik dit aan democratisering als zodanig zou willen toeschrijven, zelfs als die werkelijk tot stand zou zijn gekomen; mijns inziens impliceert een pure drempelverlaging altijd automatisch niveauverlaging en drempelverhoging elders. Iedereen mag komen, maar er is niets meer te krijgen. Hoe meer de eerste fase van het universitair onderwijs openstaat, hoe minder toegang er is voor de tweede fase: de studiepaden in sommige disciplines bieden niet veel meer dan een allegaartje van algemene ontwikkeling zonder tot enige deskundigheid op te leiden; netwerken zijn er nu alleen voor streng geselecteerde aio's en oio's. De uitholling van het reguliere universitaire onderwijs wordt compleet, wanneer het hoogwaardig onderzoek verplaatst wordt naar de onderzoeksscholen, al is het nog net gelukt om die binnen de universiteit te houden, maar dan wel achter bijna gesloten deuren. Het *dédain* waarmee de hoogwaardige onderzoekers op onderwijs-geven neerzien en zich eraan proberen te onttrekken, is typerend voor de ondergang van de universiteit als plaats waar onderwijs en onderzoek samengaan.

Een derde, misschien utopisch ideaal was in de jaren zestig de idee, dat iedereen, inclusief studerende, een voldoende inkomen gegarandeerd zou moeten krijgen. Kropotkins stelling, dat inkomen ontkoppeld zou moeten worden van arbeidsprestatie - waarmee de maatschappelijke status van een arbeidsoort los komt van de hoogte van inkomen, kortom: 'loon naar behoefte' - deze stelling werd vertaald naar de eis, dat iedereen recht heeft op een basisinkomen en elke student op een basisbeurs. Bovendien zouden in eerste instantie de financieel zwakkeren extra begunstigd moeten worden om hun achterstand in te halen. Een actiepoint in de studentenbeweging was het studieloon, dat op dezelfde hoogte zou moeten staan als het inkomen van werkende leeftijdgenoten.

De eis tot studieloon lijkt ook al ingewilligd: iedereen, althans in een bepaalde leeftijdscategorie, kan een basisbeurs krijgen; helaas is er niet meer dan een karikatuur van het oude ideaal overgebleven. Het minimumjeugdloon is er ook gekomen, maar hoe minimaal ook, het kon kennelijk nog steeds worden verminderd. De financiële barrières om onderwijs te volgen zijn inmiddels zodanig vergroot, dat op dit punt de toegankelijkheid van het onderwijs is geminimaliseerd. Wie een basisbeurs krijgt, moet daarnaast over andere inkomsten beschikken ook al binnen de toegestane studieduurperiode en moet zelfs zeer bemiddeld zijn om langer te mogen studeren. Armen en langzamen zijn de dupe. Bovendien wordt de macht van banken extra vergroot door de zogenaamde privatisering, zelfs van studiefinancieringen en daarbij behorende leningen. Mijn verhaal wordt eentonig: het resultaat is erger dan de aanvang.

Als vierde en laatste punt uit de jaren zestig wil ik noemen het wijdverbreide streven om tot een maatschappelijk relevant optreden van de universiteit te komen om zo

de universiteit uit de maatschappelijke ivoren toren te halen. Dit streven lijkt bereikt, maar dan wel op een heel speciale manier. Het ging immers om het ideaal zoals dat was voorgestaan door Bakoenin, die de wetenschap had beschouwd 'als een noodzakelijk middel dienstbaar aan de volledige humanisering van de werkelijke situatie van alle reële levende individuen die op aarde geboren worden, leven en sterven.'⁽²⁾ Later was dit ideaal weer opgenomen door de Frankfurter Schule en werd het met name door Horkheimer verwoord. In plaats van neutraal te zijn moest de wetenschap zich kritisch opstellen, emancipatorisch en bevrijdend werken. De theorie staat niet apart van de praktijk, maar moet zich erop richten. 'Een wetenschap, die zich inbeeldt zelfstandig te zijn en zo de vormgeving van de praktijk die ze dient en waartoe ze behoort, als buiten haar bereik liggend beschouwt en genoeg neemt met de scheiding van denken en handelen, heeft al afstand gedaan van de humaniteit,' aldus Horkheimer.⁽³⁾ Wetenschapsbeoefening aan de universiteit is niet waardevrij, maar aan normen van humaniteit gebonden; wie zonder waarden denkt te kunnen opereren, hanteert ze toch en kan niet eens beseffen hoezeer dit dan onwaardig zijn, strijdig met de humaniteit. In een beroemd geworden artikel over de functie van de universiteit in een tijd van crisis actualiseerde Chomsky dit thema in 1969.⁽⁴⁾ De universiteit moet een vrije markt van ideeën zijn, die ten dienste staat van de gehele samenleving. Aan Nederlandse universiteiten werd deze gedachte vertaald in het inrichten van afdelingen voor 'wetenschap en samenleving' en het oprichten van wetenschapswinkels. De Bond van Wetenschappelijke Arbeiders, waarvan ik toen lid werd, benadrukte de noodzaak van maatschappelijke relevantie van wetenschapsbeoefening: ook wetenschappers zijn arbeiders in de maatschappij. Denkarbeid en lichamelijke arbeid dienen beide tot realisering van een betere samenleving. Om alle misverstand te vermijden: hiermee werd geenszins een dienstbaarheid aan het bedrijfsleven in het algemeen of aan bepaalde bedrijven in het bijzonder bedoeld; integendeel: elk onderzoek dat het MIC, het militair industrieel complex, zou kunnen dienen, was verdacht en moest worden geweerd. Niet in de laatste plaats was de TH Delft een object van zorg; juist hier zou veel aandacht moeten worden besteed aan technologie ten behoeve van ontwikkelingslanden en niet ten behoeve van aldaar werkende wereldconcerns. De studenten hier zouden niet moeten worden opgeleid voor hun inzet in het bedrijfsleven, maar zouden moeten worden ontwikkeld tot maatschappelijk bewuste burgers.

De maatschappelijke relevantie van de universiteit staat nog steeds hoog in het vaandel, maar nu wordt precies datgene beoogd wat in de jaren zestig werd afgewezen. Wat sommigen al in de jaren twintig zagen aankomen, is nu realiteit geworden; de universiteit heeft zich ontwikkeld van een 'community of scholarship' tot een 'private commercial corporation'.⁽⁵⁾ Twee zaken zijn tegenwoordig van belang: hoe is de opleiding het meest efficiënt voor een toekomstige baan, en hoe kan de 'derde geldstroom' worden vergroot, dat wil zeggen hoe worden de meeste opdrachten uit het bedrijfsleven verworven. Zoals elke cultuuruiting moet ook de wetenschap worden gesponsord. Als verwacht wordt, dat het geleverde product in de vorm van een klaargestoomde student of een verbeterde uitvinding voldoet,

staan de geldschieters klaar. Zo krijgt de universiteit inderdaad zelf de allures van een bedrijf; men doet aan marketing en aan promoting, de advertentie- en public relations-campagnes rijzen de pan uit. Onlangs was er een paginagrote advertentie waarin alle universiteiten zich op hun eigen specifieke terrein aan de aandacht van het bedrijfsleven aanbevalen; u kunt het liaison office, het Delfts transferpunt bellen of faxen, want de TU Delft 'schuwt het onderzoek op het snijvlak van techniek en maatschappij niet'. Wie profiteren nu van de universiteit als hoogwaardig kenniscentrum? Uiteindelijk u en ik, want een van de toppers die na een miljoeneninvestering in Utrecht uit de bus is gekomen, is de 'verfexpert', een apparaat dat in de Hema-winkels wordt opgesteld om aan u en mij als consumenten exacte voorlichting te geven als we met de kwast aan de slag willen. In feite is het natuurlijk zo, dat al dergelijke research ons niet ten goede komt, en zeker niet, om nog eens Chomsky uit zijn artikel te citeren, de mensen die er werkelijk behoefte aan zouden hebben om door de universiteit te worden geholpen. 'The Pentagon and the great corporations can formulate their needs and subsidize the kind of work that will answer to them. The peasants of Guatemala or the unemployed in Harlem are in no position to do so, obviously.'⁽⁶⁾ Zelfs de filosofie aan de universiteit blaast hier zijn partij mee: het meest in trek zijn onderdelen als toegepaste logica en toegepaste ethiek, die hun diensten kunnen aanbieden aan elektronische en farmaceutische industrie. Men zou er misschien vrede mee kunnen hebben, indien zulke vakken niet ook nog de traditionele vakken die blijkbaar niet interessant zijn voor het bedrijfsleven, verdringen. Door middel van het daarvoor nu ontdekte instituut van de bijzondere leerstoel zijn bedrijven zelfs in staat zelf hun hoogleraren te benoemen, een naar mijn smaak oneigenlijk gebruik van de bijzondere leerstoel, die ooit voor puur ideële en levensbeschouwelijke doeleinden was ingesteld. Het is opnieuw een van de symptomen waaruit duidelijk blijkt hoezeer de eenheid van onderwijs en onderzoek, die de universiteit vormt, doorslaat naar de kant van het onderzoek. De Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten heeft dit onlangs ondubbelzinnig laten weten: 'De universiteiten beschouwen het fundamentele en strategische wetenschappelijke onderzoek in alle disciplines als hun hoofdtaak. In het afgelopen decennium is een sterkere oriëntatie op maatschappelijke vraagstukken ontstaan. Dit heeft geleid tot een aanzienlijke groei van toepassingsgericht en van fundamenteel en strategisch onderzoek ten laste van de derde geldstroom', aldus de VSNU in een nota van november 1990. Zo zijn we wel heel ver verwijderd van de oude middeleeuwse *universitas*, die de betekenis had van omvattende studentengemeenschap.

Wat is het lot van de wijsbegeerte in deze huidige universitaire situatie? Wat gebeurt er met Ifigeneia in Aulis? Het antwoord is bekend: *zij* wordt geofferd. Mag ik de vergelijking doortrekken en stellen dat het de filosofie evenzo vergaat? Wordt de filosofie geofferd en kan zij ook ontsnappen? Hoeveel bovenaardse hulp heeft ze ervoor nodig? Of kan de filosofie zich in het moderne Aulis handhaven dank zij haar bijzondere aard, 'in de wereld maar niet van de wereld'? Of heeft zij daar toch niets te zoeken en kan ze beter in Tauris voortleven?

Op dit punt gekomen ontkom ik er toch niet aan in het kort mijn standpunt te bepalen ten aanzien van inhoud en betekenis van de filosofie in het licht van de filosofische situatie anno 1991. Vergeleken met 1966 is er veel veranderd. Nieuwe stromingen voeren de boventoon, die grotendeels tot structuralisme, neo- en poststructuralisme en postmodernisme gerekend kunnen worden. In het algemeen kunnen we stellen, dat deze vorm van filosoferen niet uitblinkt door maatschappelijk engagement, maar eerder geneigd is tot abstrahering en isolement. De nieuwe feministische filosofieën kennen uiteraard wel een grote maatschappelijke betrokkenheid, al is deze tamelijk eenzijdig gericht. De meest spectaculaire filosofische onderzoeksgebieden zijn te vinden op het terrein van taal, logica en niet te vergeten gewone en kunstmatige intelligentie, onderzoeksgebieden die al dan niet toevallig in aanmerking komen voor de derde geldstroom. Is filosofie nu hetzelfde als filosofisch onderzoek? Ligt hier nu niet meteen de vraag voor ons naar inhoud en betekenis van filosofie, onderscheiden van zogenoemd en zogenaamd filosofisch onderzoek? En is filosofisch onderzoek dan weer te onderscheiden van iedere andere vorm van wetenschappelijk onderzoek?

Heidegger heeft een scherp beeld getekend van de huidige wetenschappelijke onderzoeker die in de plaats is gekomen van de geleerde. 'Der Gelehrte verschwindet. Er wird abgelöst durch den Forscher, der in Forschungsunternehmungen steht. Diese und nicht die Pflege einer Gelehrsamkeit geben seiner Arbeit die scharfe Luft. Der Forscher braucht zu Hause keine Bibliothek mehr. Er ist überdies ständig unterwegs. Er verhandelt auf Tagungen und unterrichtet sich auf Kongressen. Er bindet sich an Aufträge von Verlegern. Diese bestimmen jetzt mit, welche Bücher geschrieben werden müssen.'⁽⁷⁾ En het zijn zeker niet alleen meer de uitgeverij die bepalen, zoals in de tijd dat Heidegger dit schreef. Voor zover de filosoof in dit beeld past, is hij juist niet met filosofie bezig, maar is hij filoloog, historicus, technicus, fysicus of psycholoog. Als er naast dit alles toch nog filosofisch onderzoek is, betreft dit niet een eigen speciaal gebied, maar een speciale wijze van benadering van al die gebieden. Om met Hegel te spreken, de filosofie onderzoekt dat wat elders bekend geacht wordt.⁽⁸⁾ Je zou ook kunnen zeggen: filosofie vraagt naar de bekende weg. Ik heb het inmiddels in een boektitel ook zo willen uitdrukken: filosofie vráágt, werkt vragenderwijs.⁽⁹⁾ Ik weet dat men door vragen ook van de wijs kan worden gebracht, maar dat kan in veel gevallen heilzaam zijn. Helaas leent zich de huidige universitaire situatie niet voor fundamentele vragen, die kritiek, protest en ongehoorzaamheid inhouden. Filosofie mag er méédoen, als ze zich aan de spelregels en de gedragscode van het geaccepteerde wetenschappelijk onderzoek onderwerpt. Publicatielijsten, citation-indexen, netwerken, onderzoeksprogramma's, liefst beschermd gefinancierd, daarom draait alles. Filosofie zou ons daarvan moeten bevrijden. Dit vereist een onafhankelijke positie die misschien alleen bereikt zou kunnen worden, als de filosofie van de universiteit verdreven is. Nietzsche zag dit al voor zich: hij adviseerde een wildgroei van filosofen, 'versagt ihnen jede Aussicht auf Anstellung und Einordnung in die bürgerlichen Berufsarten, kitzelt sie nicht mehr durch Besoldungen, ja noch mehr: verfolgt sie, seht ungnädig auf sie - ihr sollt Wunderdinge erleben! (...) Es ist leicht, sich von den schlechten Philosophen zu

befreien, man braucht sie nur einmal nicht zu begünstigen.’⁽¹⁰⁾ Dus: Ifigeneia moet weg uit Aulis?

De huidige filosofie kent, zonder dat er vervolging voor nodig was, toch deze wildgroei: meer en meer manifesteert de filosofie zich buiten het universitaire circuit. Ik heb dan niet het oog op eendagscongressen filosofie en management à raison van fl. 950,- inclusief koffie. Ik denk aan cursussen die overal worden gegeven in bestaande of nieuw opgerichte centra, ik denk aan de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden, ik denk aan al die instellingen van Studium Generale die floreren met filosofie buiten het onderwijskader van de filosofische faculteiten, ook denk ik aan allerlei nieuwe vormen die worden gecreëerd zoals filosofische cafés, salons en wat dies meer zij, die de een na de ander van start gaan. De inhoud en betekenis van de filosofie als bezinning en reflectie kan zo op min of meer onafhankelijke manier worden waargemaakt. Het grote nadeel is toch, dat de kritiek van de filosofie dan niet meer binnen de universiteit wordt gehoord. Er lijkt een filosofische tegencultuur te komen, die door de wetenschap, en niet ten onrechte, met geringschatting uit de hoogte wordt bekeken. Het is funest voor de filosofie, als deze niet meer in samenhang met de wetenschappen kan werken. Filosofie op zichzelf is niets; zoals Havemann het eens fraai uitdrukte: ‘Niemand begrijpt filosofie, die alleen maar filosofie begrijpt.’ Eigenlijk zou er een geheim artikel moeten ingevoerd worden, zoals Kant dit in zijn boek *Zum ewigen Frieden* voorgesteld heeft. De strekking ervan is, dat de staat in het geheim de filosofen *hoort*, en ze eveneens openlijk laat spreken. Omdat volgens Kant nu eenmaal niet te verwachten en ook niet te wensen is dat koningen filosoferen of filosofen koningen worden, aangezien het bezit van macht het vrije oordeel van de rede onvermijdelijk bederft, daarom is het des te nodiger dat er een onafhankelijke filosofie kan functioneren. Als historicus zou ik willen opmerken dat er in de loop van de geschiedenis van de nieuwere wijsbegeerte een soort golfbeweging aan de gang lijkt: soms floreert de filosofie buiten, soms binnen de universiteiten. De grote filosofen van de 17de en 18de eeuw zoals Descartes, Spinoza, Leibniz, Berkeley, Hume, werkten buiten het universitaire circuit, al dan niet noodgedwongen. Rond 1800 waren alle groten filosofieprofessoren, zoals Kant, Fichte en Hegel, maar in de 19de eeuw stonden Marx, Comte, Stuart Mill, Nietzsche buiten de universitaire filosofie. In de 20ste eeuw was het omgekeerd, zodat we misschien weer opnieuw aan een terugslag toe zijn, maar ook die zal weer omslaan.

In alle bescheidenheid wil ik hier opmerken, dat nu juist het instituut van de bijzondere leerstoel in de filosofie, zoals ik die nu in Delft 25 jaar bezet, enigszins het idee van de onafhankelijke filosofie *binnen* de universiteit realiseert. Een bijzonder hoogleraar is immers geen werknemer in dienst van de universiteit, maar is aangesteld door een stichting die het recht heeft een hoogleraar bij een universiteit te benoemen. De humanistische stichting Socrates, die mijn werkgever is, viert in Delft dit jaar ook zelf een jubileum doordat het precies veertig jaar geleden is, dat deze stichting bevoegd werd verklaard om hier haar eerste leerstoel te vestigen. Nu wil ik er zeker niet voor pleiten, dat alle filosofie aan de universiteiten in bijzondere leerstoelen, van welke signatuur ook, zou worden

ondergebracht. Het zou toch te veel erop lijken, dat Ifigeneia naar Tauris wordt gebracht. Ifigeneia mag niet worden geofferd, en om zonder beedspraak verder te gaan: de filosofie mag niet worden opgeofferd aan het contractresearch, ze moet aan en *in* de universiteit laten zien dat onafhankelijk filosoferen mogelijk en gewenst, ja noodzakelijk is. Ik wil er hier met klem tegen waarschuwen om het filosoferen aan de universiteit aan dezelfde regels en normen te onderwerpen als het overige wetenschappelijk onderzoek. Er bestaat namelijk geen filosofisch onderzoek in die zin. Wat er volgens de bestaande regels voor doorgaat, is in feite niets anders dan historisch, filologisch, taalwetenschappelijk, kortom vakwetenschappelijk onderzoek. Ik wil er zeker niet voor pleiten dit af te schaffen, integendeel: er moet alleen duidelijkheid zijn op dit punt om het echte filosoferen niet te schaden of in de weg te staan. Wanneer ik mij bij voorbeeld bezighoud met het kritisch uitgeven van teksten van een 16de-eeuwse filosoof als Pomponazzi, dan ben ik net zo filologisch en historisch bezig als iemand die de werken van Vondel uitgeeft. Beide activiteiten zijn gewenst, maar filosoferen aan de universiteit is iets anders: het betekent in dit geval nadenken over de problematiek waarvoor een Pomponazzi ons stelt, en in verband daarmee nadenken over onze huidige problematiek en dit alles in het onderwijs ter discussie stellen. Filosoferen is geen bezigheid van een eenzame denker, maar een dialoog met de ander, zoals Feuerbach eens zei.

De realisering van dit ideaal van filosoferen zou een fundamentele verandering van de universitaire situatie vereisen, en wie wil daar nu nog aan, nu we al zoveel reorganisaties achter de rug hebben. Wie zo denkt, vergist zich overigens: wat reorganisatie heette, was in feite niets anders dan een steeds verder voortgaan op de ingeslagen weg van beknotting van de universiteit. Het is de hoogste tijd ons om te keren en terug te gaan naar het ideaal dat Humboldt voor ogen stond, toen hij in 1810 de universiteit definieerde als het geestelijk leven van de mensen die door uiterlijke vrijheid of innerlijke drang naar onderwijs en onderzoek worden gebracht.

Het is misschien geen blijfeestrede, meer 'een vrolijk spel van de huiselijke haard', zoals Heijermans een van zijn zwartste toneelstukken noemde, maar niettemin, er is nog hoop. Eigenlijk is het recept heel eenvoudig, want er is maar één voorwaarde die hoeft te worden vervuld: vrijheid, geen vrijzwevendheid, maar onafhankelijkheid van de bestaande machten, waaraan de universiteit al bijna geheel is uitgeleverd. U zult me misschien tegenwerpen dat dit een utopie is en dan bedoelt u dat dit ideaal niet te realiseren is. Maar een utopie heeft nog een andere betekenis dan beschrijving van een irreële toestand, een utopie behelst een norm waaraan het bestaande moet worden getoetst en een richting waar naar toe het bestaande moet worden omgevormd. De utopie van de universiteit wordt haast nog onmogelijker als we bedenken, dat enige realisering ervan alleen zou slagen wanneer de maatschappij als geheel ook een metamorfose ondergaat. Voor mij als representant van de humanistische stichting Socrates en als lid van het Humanistisch Verbond is het streven naar een meer humane maatschappij niet zinloos. Ik verschill van mening met veel humanisten, die menen dat inhumane middelen zo nodig ook gebruikt mogen worden om het humane doel te verwerkelijken; die bij voorbeeld menen, dat oorlog gevoerd mag worden om een duurzame vrede te bereiken. Ik

voel me in een humanistische traditie thuis, die in de Oudheid begon en een hoogtepunt in de Renaissance bereikte; ik wil me daarvoor aansluiten bij de woorden die Goethe heeft laten uitspreken door zijn Ifigeneia in Tauris: 'denn alle menschlichen Gebrechen sühnet reine Menschlichkeit.'

De beknotting van de universiteit zal op den duur niet tot enige wezenlijke maatschappelijke verbetering leiden; de toekomst is er alleen voor een vrije filosofie in een universiteit, die zelf een vrije markt van ideeën is. Het offer van Ifigeneia in Aulis heeft een stroom van ellende en oorlog ingeluid; voor ons blijft een andere weg open, de weg van vrije humaniteit. Filosofie kan en moet daartoe bijdragen; filosofie is niet meer dan een middel en mag geen doel op zichzelf zijn.

Ik wil eindigen met wat Dostojewski schreef in zijn 'droom van een belachelijk mens' over de utopische droom: 'Goed dan, er zal nooit iets van verwerklijkt worden en er komt geen paradijs (dat heb ik intussen al begrepen) - goed, en toch zal ik prediken. En intussen is het toch zo eenvoudig: in een dag, in een uur zou alles ineens werkelijkheid kunnen worden. (...) (als iemand dit zou zeggen:) 'bewustzijn van leven staat hoger dan leven, kennis van de wetten van het geluk staat hoger dan het geluk' - (dan is het) dat (...) waar men de strijd mee moet aanbinden! Ik zal het doen. Wanneer iedereen maar zou willen zou onmiddellijk alles in orde komen.'⁽¹¹⁾

Noten:

- (1) *De Gids*, 151 (1988), p.665.
- (2) M. Bakoenin, *Over anarchisme, staat en dictatuur* (vert. A. Lehning) (Den Haag 1970), p. 91.
- (3) M. Horkheimer, *Traditionelle und kritische Theorie* (Frankfurt 1970), p. 56 (mijn vertaling).
- (4) N. Chomsky, *For Reasons of State* (Fontana 1973), p. 86 e.v.
- (5) Bourne, geciteerd bij Chomsky, a.w., p. 92.
- (6) Chomsky, a.w., p. 90.
- (7) M. Heidegger, *Holzwege* (Frankfurt 1950), p. 78.
- (8) Zie G.W.F. Hegel, *Gesammelte Werke*, Jubiläumsausgabe, XIII, p. 33.
- (9) W. van Dooren, *Vragenderwijs* (Assen 1986 [7]).
- (10) F. Nietzsche, *Unzeitgemässe Betrachtungen*, ed. K. Schlechta (München 1958), deel I, p. 360.
- (11) F.M. Dostojewski, *Dagboek van een schrijver* (Amsterdam 1972) (vert. P. Rodenko), p. 468.